

Pojava i rasprostanjenost Interneta omogućili su istraživačima da svoje naučne rezultate učine dostupnima svima, svugde i u svako doba. To se pre svega odnosi na članke objavljene u naučnim časopisima, nezavisno od toga da li njihove institucije pretplaćuju određeni časopis ili ne, ali uključuje i kongresna saopštenja, disertacije ili naučne izveštaje. O tome se danas govori kao o otvorenom pristupu (*Open Access*).

Istraživači objavljuju svoje rezultate da bi se znalo ko ih je stvorio i da bi drugi mogli da ih koriste. Kada je reč o člancima samo veoma bogate institucije mogu sebi da dopuste pretplatu na dovoljan broj naučnih časopisa, tako da većini istraživača mnogi od tih izvora ostaju nedostupni. S pojavom otvorenog pristupa situacija se u tom pogledu promenila.

Šta je otvoreni pristup

Naučna literatura otvorenog pristupa sastoji se od besplatnih on-line kopija članaka objavljenih u recenziranim naučnim časopisima, zatim kongresnih saopštenja, tehničkih izveštaja, disertacija i radnih materijala. U najvećem broju slučajeva njihova upotreba nije ograničena licencama. To znači da se bez nadoknade mogu koristiti za potrebe istraživanja, nastave ili u druge svrhe.

Šta otvoreni pristup nije

Postoji nekoliko nesporazuma o otvorenom pristupu. Otvoreni pristup nije samopublikovanje, niti je to način da se izbegne recenzija ili štampanje, a nije ni naučna literatura "niže" klase i vrednosti. Jednostavno to je način kako da se rezultati naučnog rada učine besplatnima i *online* dostupnima celokupnoj naučnoj zajednici.

Kako se otvoreni pristup obezbeđuje

Otvoreni pristup se može ostvariti na više načina. Svoj članak istraživač može postaviti kao kopiju u otvoreni arhiv, odnosno repozitorijum ili ga može objaviti u časopisu otvorenog pristupa. On takođe može postaviti digitalnu kopiju članka na svojoj ličnoj ili institucionalnoj *web* stranici. Sva tri rešenja omogućavaju pristup mnogo većem broju potencijalnih korisnika nego pretplaćivani časopisi. Pritom se prva dva smatraju boljima u smislu sistematičnosti i organizovanosti, tako da obezbeđuju veću verovatnost da će predstavljeni članci biti locirani i pročitani.

Otvorene arhive ili repozitoriji su digitalne kolekcije naučnih radova, deponovane od strane autora. Ako je reč o časopisnim člancima, deponovanje je moguće pre njihovog štampanja (pre-print) ili nakon toga (postprint). Ovaj postupak poznat je kao samo-arhiviranje. Repozitoriji sadrže metapodatke za svaki članak (naslov, autore i ostale bibliografske podatke) u formatu saglasnom standardu OAI-PMH (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*). Da biste pristupili takvim arhivima možete koristiti Google ili neku od specijalizovanih mašina za fokusirana i efikasnija pretraživanja. Specijalizovani pretraživači sistematski prikupljaju sadržaje repozitorija, formirajući na taj način globalnu bazu aktuelnih istraživanja. Otvoreni repozitoriji mogu biti multi-disciplinarni u okviru jednog univerziteta, odnosno naučne institucije, ili usredsređeni na pojedine naučne oblasti, kakav je npr. *arXiv*, koji pokriva fiziku i srodne discipline. Početkom 2005. u Velikoj Britaniji je postojalo čak 40 otvorenih arhiva, a sve veći broj univerziteta i naučnih instituta sa sprema da ih pokrene. Kompletan direktorijum ovih arhiva održava *eprints.org* sa Southampton univerziteta. Na istom sajtu nude se i instrukcije za formiranje arhiva, namenjene onim institucijama koje ih ne poseduju. Samo-arhiviranje je svetski pokret koji se ubrzano razvija. Istovremeno, sve je češća praksa da veliki finansijeri projekata formiraju arhive radova objavljenih na projektima koje sami podržavaju.

Ukoliko se pitate da li izdavač časopisa u kom ste objavili rad, ograničava vaše pravo da arhivirate svoj rad, to najčešće nije slučaj. Trenutna politika poznatih svetskih izdavača prema samo-arhiviranju detaljno je opisana na veb stranici *SHERPA* projekta na Nottingham univerzitetu.

Časopisi otvorenog pristupa su recenzirani časopisi kojima može prići svako, bez plaćanja pretplate ili licence. U mnogim slučajevima oni imaju i svoje štampano izdanje. Neki od njih, posebno oni koje izdaju univerziteti, ne naplaćuju autorima nikakve troškove. Drugi naplaćuju publikovanje čime potpuno obrću tradicionalni model finansiranja u kome biblioteke, pretplaćujući časopise, snose troškove publikovanja. Naknada za publikovanje mogu plaćati sami autori, ali u najvećem broju slučajeva ona se obezbeđuje iz sredstva projekta ili institucija u kojima autori stvaraju. U nekim slučajevima fondacije koje finansiraju projekte

insistiraju na objavljivanju radova u ovom režimu, i za to izdvajaju posebna sredstva. Popis tih institucija može se naći na sajtu BMC (*BioMed Central*). BMC je poznati izdavač literature otvorenog pristupa koji objavljuje preko 100 časopisa. Drugi primer su časopisi raznih kolekcija PLoS (*Public Library of Science*), kakve su *PLoS Medicine* ili *PLoS Biology*. Sredstva koja je potrebno uplatiti radi publikovanja članka variraju i, za orijentaciju, u BioMed Central iznose oko 600 USD, a u PLoS oko 1500 USD po članku. U toku 2003 godine JISC je na osnovu dogovora s BMC Central obezbedio naknadu za 90 biomedicinskih časopisa za potrebe britanskih institucija.

Sveobuhvatnu listu Open Access časopisa u svim oblastima nauke administrira Univerzitet u Lundu, Švedska. Početkom 2005. godine listu je činilo preko 1400 časopisa. Mnogi od ovih časopisa imaju impakt faktore i indeksiraju se u citatnim indeksima (Web of Science, ISI). U junu 2004. godine čak 239 ISI indeksiranih časopisa bilo je u režimu otvorenog pristupa.

Jedna forma otvorenog pristupa susreće se u tzv. hibridnim časopisima: to su časopisi koji bez nadoknade dozvoljavaju pristup pojedinačnim

člancima za koje su sami autori snosili troškove publikovanja. Primer takvog časopisa je Proceedings of the National Academy, koji za iznos od 1000 USD svaki članak prevodi u režim otvorenog pristupa.

Zašto su autori zainteresovani da obezbede otvoreni pristup do svog članka?

Brojni podaci pokazuju da su članci koji se nude u režimu otvorenog pristupa citiraniji od ostalih. U većini naučnih oblasti ta razlika je dvostruka, a u nekima od njih i veća od toga. Otvoreni pristup znači da istraživanja ostvaruju veću uticajnost nego nekada. Štaviše, istraživački ciklus - vreme potrebno da se rad odštampa, pronađe, pročita, citira i primeni od strane drugih istraživača - značajno se ubrzava kada su rezultati dostupni u otvorenom obliku. Zar i Vi ne biste želeli da svim člancima koji su Vam potrebni pristupate lako i bez ikakvog ograničenja?

Ovaj članak je napisala Alma Swan, Key Perspectives Ltd, a uredila Sara Hassen, JISC Communications Team. Prevod na srpski priredila Biljana Kosanović, CEES

Dodatne informacije i izvori

JISC Open Access inicijative

JISC's FAIR Programme procenjuje i istražuje različite mehanizme za unapređenje pristupa institucionalnim izvorima: www.jisc.ac.uk/pogramme_fair.html

DAEDALUS i TARDIS projekti se bave proučavanjem različitih modela za formiranje i održavanje institucionalnih repozitorija: www.lib.gla.ac.uk/daedalus i <http://tardis.eprints.org>

Projekat *ePrints UK* razvija nacionalni servis za pristup otvorenim repozitorijima po disciplinama: www.rdn.ac.uk/projects/eprints-uk

Otvorene arhive i samo-arhiviranje

Veb stranica Eprints.org sadrži osnovne informacije o arhivama otvorenog pristupa, uključujući i listu već postojećih arhiva, kao i priručnik kako da sami kreirate svoj arhiv: www.eprints.org

Za najpozantiji pretraživač otvorenih arhiva pogledajte: www.oaister.org i Citebase <http://citebase.eprints.org/cgi-bin/search>

Projekat SHERPA (*Securing a Hybrid Environment for Research Preservation and Access*) razvija otvorene arhive na vodećim univerzitetima u UK: www.sherpa.ac.uk

Stav poznatih svetskih izdavača prema samoarhiviranju može se detaljno pročitati na veb stranici SHERPA projekta: www.sherpa.ac.uk/romeo.php (po izdavačima) ili ROMEO (*Rights Metadata for Open archiving*) projektu: <http://romeo.eprints.org> (po naslovima časopisa)

Direktorijum (popis) otvorenih repozitorija je u razvoju i može se pogledati na: www.opendoar.org

Open Access časopisi

Sve informacije o BioMed Central, najvećem izdavaču Open Access časopisa, pogledajte: www.biomedcentral.com

Lista donatora koji finansiraju autore radi objavljivanja u otvorenim arhivama dostupna je na: www.biomedcentral.com/info/about/apcfaq#grants

Public Library of Science: www.plos.org

Najnovija lista Open Access časopisa: www.doaj.org

Citiranost članaka iz otvorenih arhiva i njihova uticajnost

Prvu studiju o povećanoj uticajnosti Open Access članaka objavio je Steve Lawrence: www.nature.com/nature/debates/e-access/Articles/lawrence.html

Značajna istraživanja objavio je i Michael Kurtz: <http://cfa-www.harvard.edu/~kurtz/jasist1-abstract.html> i <http://cfa-www.harvard.edu/~kurtz/jasist2-abstract.html>

Najnovija istraživanja o uticajnosti članaka iz otvorenih arhiva objavili su Harnad i Brody: www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html

Drugi izvori o otvorenom arhiviranju:

<http://www.arl.org/sparc/>
www.arl.org/sparc/soa/#forum
 Diskusiona lista američkih naučnika na temu otvorenog arhiviranja: <http://amsci-forum.amsci.org/archives/American-Scientist-Open-Access-Forum.html>